
אברהם אוחיון

על ננסים וענקים בספרות חז"ל

בכמה מקומות בתלמודים ובמדרשים מתואר שיעור קומתם של אישים שונים. הגבהים המצוינים בהם מעוררים תמיהה מפאת היותם בעלי קומה נמוכה או גבוהה מדי ביחס לגובהו של אדם נורמאלי. יתרה מזאת, חלקם מתוארים בתנ"ך באריכות ללא ציון גובהם המשונה, כגון האדם הראשון, משה רבנו והלויים, פרעה מלך מצרים, מתי מדבר ונבוכדנאצר מלך בבל.

במאמר זה נביא ממדרשים אלו, נתוודע למימדים שחז"ל ייחסו לאישים אלו ונציע הסבר שעשוי לשפוך אור על המדרשים הללו ולפתור את תעלומה זו. דיוננו מתמקד בפרשנות לדברי חז"ל שבעניין זה ולא בענקים שהתורה מעידה עליהם שהיו כך, ודברי התורה מובנים כפשטם, כגון: "הנפילים היו בארץ" (בראשית ו, ד), הענקים המתוארים בתורה שחיו בארץ ישראל ובסביבותיה בתקופת המקרא,¹ והידוע שבהם הוא עוג מלך הבשן שהתורה מספרת עליו ועל מימדי מיטתו הענקית (דברים ג, יא) וגם לגביהם יש מדרשים.

מידת אמה

גובה האנשים מצוין ביחידות של אמה. אמה היא יחידת מידה לאורך, ושאלה מאורכה של היד מהמרפק ועד קצה האצבע הארוכה ביותר (הנקראת 'אמה'). יש שלושה שיעורי אמה: אמה בינונית – בת שישה טפחים והיא המקובלת ביותר. אורכה הוא 48 ס"מ (לפי טפח השווה ל-8 ס"מ) או 60 ס"מ (בטפח השווה ל-10 ס"מ). ויש גם אמה קטנה בת חמישה טפחים ואמה גדולה בת שבעה טפחים ובשתיהן אין נוהגים להשתמש.

על הננסים

א. פרעה ונבוכדנאצר

במסכת מועד-קטן יח, ע"א מובא הקטע הבא:
"ואמר אביטול ספרא משמיה דרב פפא: **פרעה** שבימי משה – הוא אמה וזקנו

---

1. במדבר יג, כח-לג; דברים ב, יח-כא; שם ט, ב; עמוס ב, ט;

אמה, ופרמשתקו (עפ"י רש"י – אמתו) אמה וזרת, לקיים מה שנאמר: 'ושפל אנשים יקים עליה' (דניאל ד, יד).
 ואמר אביטול ספרא משמיה דרב פפא: פרעה שהיה בימי משה – אמגושי (=מכשף) היה, שנאמר 'הנה יוצא המימה וגו'" (שמות ז, טו).
 המדרש מציין את גובהו של פרעה כ- 60 ס"מ, אורך זקנו כגופו ואמתו יותר מגופו. כיצד אפשר להבין זאת?
 מדרש זה נזכר בשינויים קלים גם בילק"ש דניאל רמז תתרסב, ושם מצורף המשך המתייחס ל**נבוכדנאצר** מלך בבל, מחריב המקדש:
 "דבר אחר – זה נבוכדנאצר ננסא קטיעא פושכא. ועשבא כתורין לך יטעמון. ומן אנשא תריד".
 המדרש מתאר את מימדיו של נבוכדנאצר שהיה ננס שאורכו טפח אחד (כ-10 ס"מ). ובנוסף לכך נענש על ידי כך שאכל עשב כשוורים והורחק מבני אדם כמפורט בדניאל ג.
 על היחס אליו ניתן ללמוד מהאמור שם ברמז תרלב:
 "האשימם אלוקים (תהילים ה, יא) – מדבר בנבוכדנאצר שהחריב את בית המקדש ואחר כך נטרד (=הורחק), שנאמר: 'ומן אנשא לך טרדין' (דניאל ד, כט), ואחר כך בא לקלס (=לשבח את ה'). אמר לו הקב"ה: איני רוצה לא בך ולא בקלוסך, ומי מקלסני? ישראל, שנאמר: 'עם זו יצרת לי תהילתי יספרו' (ישעיהו מג, כא).
 כיצד יכול להתקיים בן אנוש באורך כזה, והכיצד ייתכן שמלך על ממלכה אדירה?

ב. אנשים בנהרדעא שבבבל

במסגרת הדיון באחריותו של שליח, המעביר פיקדון מאדם לאדם, מספרת הגמרא בגיטין יד, ע"א-ע"ב על רבי אחי ברבי יאשיה שהיה בארץ-ישראל והיו לו כלי כסף בנהרדעא. הוא ביקש משני חכמים שיצאו לבבל, שעם שובם יביאו לו את הכלים הללו.²
 החכמים הגיעו לשם, קיבלו את הכלים מידי מחזיקיהם ולאחר מכן נתבקשו להתחייב לקבל אחריות על הכלים עד למסירתם לבעליהם והם סרבו. בעקבות זאת נתבקשו להחזיר את הכלים.
 רבי דוסתאי ברבי ינאי – החזיר, ואילו רבי יוסי בר כיפר סירב להחזירם בטענה שאינם יכולים לחזור בהם לאחר שכבר מינוהו לשליח. או אז אנשים אלו החלו להציק לר' יוסי, ור' דוסתאי הסכים אתם (כדי להציל את ר' יוסי

2. מקבילה בשינויים קלים בירושלמי קידושין פ"ג, ה"ד.

ממצב יותר גרוע), עד שהחזיר להם את הכלים.
לאחר שחזרו לארץ ישראל סיפר ר' דוסתאי לר' אחי על אותם אנשים:
"אותן בני אדם, הן אמה וכובען אמה, ומדברין מחצייהן, ושמותיהן מבוהלין:
ארדא וארטא ופילי בריש.
אומרין כפותו – כופתין, אומרין הרוגו – הורגין.
אילו הרגו את דוסתאי, מי נתן לינאי אבא (=אביו) בר (=בן) כמותי?
אמר ליה (ר' אחי): בני אדם הללו קרובים למלכות הן?
אמר לו: הן.
(אמר לו ר' אחי): יש להן סוסים ופרדים שרצים אחריהן?
אמר ליה: הן.
אמר ליה (ר' אחי): אי הכי שפיר עבדת" (=אם כך, טוב עשית).

אנשים אלו היו יהודים שהתרחקו מיהדותם וכפי הנראה נולדו מנישואי
תערובת שבין גולי יהודה לבין נכרים. לבושים והתנהגותם מזכירים את אלה
של אנשי המאפיה ('העולם התחתון') של זמננו והם גם מקורבים למלכות
הפרסית.
ברם, פרט מסוים בתיאוריהם משונה למדי והוא גובהם: אמה. הייתכן?

על הענקים

א. האדם הראשון

מדרשים רבים עוסקים בעניין גובהו של האדם הראשון.³
נפתח בילק"ש ואתחנן רמז תתכז, ד"ה כי אשאל:
"למן היום אשר ברא אלוקים' (דברים ד, לב) – למה לי?
מיבעי ליה לכדרכי אליעזר, דאמר ר' אליעזר אדם הראשון היה מן הארץ
לרקיע שנאמר: 'למן היום אשר ברא אלוקים אדם וכו' ולמקצה השמים' (שם).
וכיוון שסרח הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו והעמידו על מאה אמה שנאמר
'אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפכה" (תהילים קלט, ה).
קומתו של האדם הראשון לפני שחטא – "מן הארץ עד לרקיע", היא הארוכה
ביותר מבין הענקים השונים.
מידת הגובה מאה אמה, שלאחר החטא, שולטת ברוב המדרשים ואולם יש גם
מידות אחרות גדולות יותר, כגון במדרש הבא:

3. מדרשים נוספים: ב"ב עה, ע"א; סנהדרין ק, ע"א; בר"ר יט; ספרא בחוקותי פרשה א, פרק
ג, סימן ז; במד"ר יג, יב; פסיקתא דר"כ ה, החודש הזה; ילק"ש בחוקותי רמז תרעב; שם
ישעיה רמז תעח;

בב"ר יב, ו, מובא ששישה דברים נבראו בימי האדם הראשון, וכיוון שחטא, נתקלקלו ויחזרו לתיקונם "עד שיבוא בן פרץ" שהוא המשיח. ואלו הן: זיוו, (אורך) חיוו, קומתו, פירות הארץ, פירות האילן והמאורות. המדרש מסביר כל אחד מהם, ובעניין קומתו נכתב:
"קומתו מניין (שתחזור בעתיד)? שנאמר: 'ואולך אתכם קוממיות' (ויקרא כו, יג).

שנה ר' חייא: בקומה זקופה ולא יראים מכל ברייה.
ר' יודן (יהודה) אומר: מאה אמה כאדם הראשון.
ר' שמעון אומר: מאתיים אמה.
ר' אלעזר בן ר' שמעון: שלוש מאות אמה – 'קומה' – מאה, 'מיות' – מאתיים.

ר' אבהו אומר: תשע מאות אמה. ר' ברכיה בשם ר' דוסא אומר, טעמו של ר' אבהו מכאן: 'כי כימי העץ ימי עמי' (ישעיהו סה, כב) – כשקמה הזו, שהיא עושה בארץ שש מאות שנה, והנלד יוצא ממעי אמו באמה גרומה (ותוספת), צא וחשוב: אמה ומחצה בכל שנה, הרי תשע מאות אמה".
חז"ל ייחסו מידות שונות לאדם הראשון, החל מ"מן הארץ לרקיע" קודם החטא, ועד מאה אמה לאחר החטא, וכולן הרבה מעבר לגובהו של אדם נורמאלי.

ב. משה רבנו ושבת לוי

במסכת שבת צב, ע"א מובא:

"על המקדש ועל המזבח סביב' (במדבר ג, כו): מקיש מזבח למשכן – מה משכן עשר אמות, אף מזבח עשר אמות. ומשכן גופיה מנלן? דכתיב: 'עשר אמות אורך הקרש' (שמות כו, טז), וכתיב: 'ויפרוש את האוהל על המשכן' (שמות מ, יט).
ואמר רב: משה רבנו פרשו, מכאן אתה למד, גובהן של לויים עשר אמות".
מגובהו של המשכן ומהעובדה שמשה רבנו עצמו פרש את האוהל מעל למשכן לומדים חכמים שגובהו של משה רבנו היה עשר אמות.4 ומזה הסיקו שזהו גובהם גם של שאר הלויים.
בהמשך הדיון שם ישנו לימוד נוסף, הנובע מהעובדה שמשה רבנו היה נביא: "דאמר מר: אין השכינה שורה אלא על חכם, גיבור ועשיר ובעל קומה".5
ומכאן שמשה רבנו היה "בעל קומה", דהיינו גבוה מיתר הלויים, וגובהו נישא למעלה מעשר אמות.

4. גם במסכת ברכות נד, ע"ב מובא: "משה כמה הוה? עשר אמות".

5. השווה נדרים לח, ע"א.

ג. מתי מדבר

במסכת בבא בתרא פרק חמישי מופיע טקסט אגדי של רבה בר בר חנה וחבריו ובו סיפורי גוזמה ומסע של אמוראים אלו. שם בדף עג, ע"ב – עד, ע"א מובא התיאור של מתי מדבר שהם בני ישראל שיצאו ממצרים, ובעקבות חטא המרגלים נשבע ה' שכל אנשי הדור ההוא ימותו במדבר, ככתוב: "במדבר הזה יָתְמוּ וּשְׁם יָמוּתוּ" (במדבר יד, לה).

מספר רבה בר בר חנה –

"אמר לי: תא אחוי לך מתי מדבר.⁶

אזלי, חזיתניהו ודמו כמאן דמיבסמי, וגנו אפרקיד והוה זקיפא ברכיה דחד מינייהו, ועייל טעייא⁷ תותי ברכיה כי רכיב גמלא וזקיפא רומחיה ולא נגע ביה".

תרגום: אמר לי (אותו ישמעאלי ששימש מורה-דרך): בוא אראה לך את מתי מדבר.

הלכתי, ראיתים ונדמו לי כשתויי יין, שכבו פרקדן והייתה זקופה ברכו של אחד מהם, ונכנס הישמעאלי תחת הברך כאשר הוא רוכב על גמלו ורומחו זקוף בידו ולא נגע בה.

מתיאור זה ניתן ללמוד על שיעור קומתם העצום של אנשי דור המדבר. הרבה נכתב בתורה על אותו הדור, אך בשום מקום בתורה לא צוין שהם היו ענקים.

על משמעות גובה הננסים

המהר"ל מפראג, התייחס בשני מקומות בספרו 'באר הגולה' למדרש המובא במ"ק בעניין גובהו של פרעה.⁸ הוא מסביר שציון המידה הקטנה של פרעה באה לרמוז על מהותו ועל היותו "שפל אנשים", השפל שבבני אדם, כמובא בדניאל שם, ומכאן שהגובה אמה הוא אלגוריה לאישיותו הדלה. פרעה התכחש למציאות הבורא למרות האותות והמופתים, ולעומת זאת עשה עצמו כאלוה וגם היה מכשף. בדרך זו רצה להצדיק את כוחותיו הרוחניים, כביכול. "וזקנו אמה" – כדי להפגין את חשיבותו וכבודו.

והוסיף המהר"ל: "מה שאמר 'ופרמשתקו אמה וזרת', שהוא יותר גדול מן

6. ראו: ב"ב קכא, ע"א-ע"ב; סוטה יד, ע"א; תענית ל, ע"ב;

7. בהרבה מקומות בש"ס ה"טעייא" הוא אליהו הנביא, ונראה שגם כאן זה כך. וראה בר"ר מח, ט: ערביים כמלאכים.

8. הרב יהודה ליוא בן בצלאל (המהר"ל מפראג), באר הגולה, עורך: יהושוע דוד הרטמן, ירושלים תשס"ג, כרך שני, חלק ה פרק ח ו-חלק ו פרק ד.

הגוף, רוצה לומר כי היה הגנאי שלו יותר מצורתו העצמית, דהיינו תאוותו ויצרו השתלטו על אישיותו.

והוא סיכם: "וזהו ממידת השם יתברך שהוא מרומם ומנשא את האדם מתוך השפלות היותר גדול(ה). כי ישראל היו משועבדים בתכלית השעבוד, והיה מושל עליהם בגופם ובממונם...ודבר זה היה סיבה לגאולה ולהיות מנשא ישראל על כל". למרות היותו של פרעה בנחיתות מוסרית, ה' העמידו לשליט על ישראל ואולם משהכביד ידו יותר מדי, נהפכה הקערה על פיה.

מידת טפח, המיוחסת במדרש לנבוכדנאצר מלך בבל (605-562 לפנה"ס), גם כן באה להורות על אישיותו ועצמותו הקטנים ולא על מימדי גופו הגשמיים. מעבר לכך ששיעבד את ממלכת יהודה, החריב את ירושלים ובית המקדש והגלה את תושבי יהודה לבבל, גם הוא כפרעה חשב עצמו אלוה. עשה פסל מזהב בדמותו בבבל ודרש שישתחוו לו, אבל חנניה, מישאל ועזריה סרבו. הוא השליכם לכבשן האש והם ניצולו בדרך נס (דניאל ג). עונשו היה שנטרד שבע שנים מבין האנשים אל המדבר ואכל עשב כבהמה (שם ד).

אצל חז"ל הוא נקרא רשע (ברכות נז, ע"ב) ובדומה לפרעה גם דרכו לתשובה נשללה. נבוכדנאצר קילס את ה' (השווה דניאל ד, לד), ולמרות זאת, עפ"י המדרש דלעיל, תשובתו נדחתה.

באופן דומה נוכל להסביר את מהותם של אנשי נהרדעא שתוארו במסכת גיטין. אנשים קטנים בשכלם ובאישיותם, ולעומת זאת "כובען אמה" כדי להראות את חשיבותם ומעמדם כמקורבים למלכות. אינם שולטים בלשון יהודית ו"מדברין מחצייהן", דהיינו חצאי שפות יהודיות וזרות. 10 מתוך רצונם להתקרב לסביבתם הנוכרית גם אימצו לעצמם שמות ולשונות לא יהודיים, בניגוד לבני ישראל במצרים שלא שינו את שמותיהם ולשונם והודות לכך זכו להיגאל. 11 לא זו בלבד אלא שהם מפורסמים בהתנהגותם האלימה, יכולים לכפות ולהרוג ואין מי שיאמר להם מה תעשה ומה תפעל שהרי "יש להן סוסים ופרדים שרצין אחריהם" והם שואבים את כוחם וכבודם מן השלטון הפרסי.

9. במקום 'אבר קטן' (סוכה נב, ע"ב).

10. השוה: נחמיה יג, כג-כד; רמב"ם, הלכות תפילה ונשיאת כפיים א, ד.

11. ויק"ר לב, ה ד"ה גן נעול.

על משמעות גובה הענקים

האדם הראשון, יציר כפיו של ה', היה קודם החטא בעל מעלות רוחניות גבוהות, שתוארו "מן הארץ לרקיע". ייתכן וידע לא רק מה שקורה בארץ אלא גם מה שקורה ברקיע הרוחני. לאחר החטא הייתה לו נפילה רוחנית, ואולם על פי המידות הגדולות שנותרו לו על פי המדרשים, היה עדיין בעל דרגות רוחניות הגבוהות בהרבה משל האנשים שבכל הדורות.

רמז לפרשנות אלגורית זו ניתן למצוא בפירושו של ר' חייא במדרש דלעיל. בהסתמך על ר' חייא, בימות המשיח תחזור קומתו של האדם לתיקונה כמו של האדם הראשון, לא במשמעות של גוף ענק אלא במשמעות רוחנית: "בקומה זקופה ולא יראים מכל ברייה" – זקיפות קומה הנובעת מתוך שלמות רוחנית וביטחון ב-ה'.

ובאשר לגובהם של **משה רבנו והלויים**, הרי שהרמב"ם במורה-נבוכים ח"ג פנ"ד (וגם בהקדמתו למסכת אבות פ"ז), פיתח את 'תורת השלמויות' שלו, בהסתמך על התכונות הנדרשות מנביא שבמסכת שבת צב, ע"א. הוא דירג אותם בסדר שונה מזה שבגמרא והסביר אותם באופן אלגורי, ובעיקר את 'בעל קומה' הנוגע לענייננו.

הראשון "והוא הפחות שבהם" – עשיר: בעל 'שלמות הקניין' במובן שהוא בעל קניין מינימאלי שמאפשר לו להתפנות לעניינים רוחניים, וכן "איזהו עשיר? השמח בחלקו" (אבות ד, א).

השני "יש לו היתלות בטבע האדם יותר מן הראשון" והוא – גיבור: בעל 'שלמות הגוף' במובן שהוא בעל נפש בריאה בגוף בריא, וכן "איזהו גיבור? הכובש את יצרו" (שם).

השלישי "הוא שלמות בטבע האדם יותר מן השני" והוא – חכם: בעל 'שלמות המידות' במובן של איש אשכולות בידיעת התורה ובידיעות כלליות וגם מצטיין במידות טובות, וגם "איזהו חכם? הלומד מכל אדם" (שם).

והרביעי "הוא השלמות האנושי האמיתי, והוא הגיע לאדם המעלות השכליות, רצוני לומר, ציור המושכלות, ללמוד מהן דעות אמיתיות באלוהיות. וזאת היא התכלית האחרונה, והיא משלמת האדם שלמות אמיתי, והיא לו לבדו, ובעבורה יזכה לקיום הנצחי, ובה האדם אדם" והוא – 'בעל קומה': בעל שלמות שכלית, שהיא היכולת להגיע אל המעלה הרוחנית הגבוהה ביותר בידיעת ה', גבוה מעל כולם, ובה האדם גם מוכשר לקבלת נבואה.

הרמב"ם סיכם את ארבע השלמויות בפסוקים הרומזים להם בירמיה ט, כב-כג: "כה אמר ה', אל יתהלל חכם בחכמתו, ואל יתהלל הגיבור בגבורתו, אל

יתהלל עשיר בעשרו. כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי".
 הלוויים נבחרו לשרת בקודש וגם הוכשרו לכך חמש שנים (רש"י במדבר ח,
 כד), ומכאן שציון גובהם המיוחד על ידי חז"ל בא ללמד על מעלתם וייחודם
 בעבודת הקודש במשכן, לעומת יתר העם שהם אסורים להיכנס לקודש ועליהם
 נאמר "והזר הקרב יומת" (במדבר ג, י).

זאת ועוד, משה רבנו, שהיה גם אבי הנביאים, היה 'בעל קומה' במעלותיו
 הרוחניות מכלל ישראל ואף מאחיו הלוויים. ומציין המהר"ל, שמשה רבנו הגיע
 לשלמות הרוחנית הרמוזה בגובה עשר אמות, שהמניין עשר מכוון לשלמות. 12

ונחתום בעניין מתי המדבר. לדעת בעל 'ספר בן יהודע על הש"ס' תיאור
 הגובה הוא בלשון גוזמא (כמו שאר הסיפורים המובאים שם). 13 וכתב המהר"ל
 מפראג שתיאור גובהם הוא "רמז למעלתם הגדולה, ששאר בני אדם נחשבים
 כגמדים מול גדולתם הרוחנית של בני אותו דור". 14 שאף על פי שחטאו ונענשו,
 הרי הם היו במעמד קבלת התורה, ועליהם נאמר: "כל אותו הדור ששמעו את
 קולו של הקב"ה בהר סיני זכו להיות כמלאכי השרת" (פרקי דר"א מא).

סיכום

כמו בהרבה אגדות חז"ל, גם כאן קשה להבין את הדברים כפשטם, ולכן יש
 למצוא בהם נגלה ונסתר.¹⁵ ובכל אחד מהם יש דרגות שונות:
 הנגלה – המידות הגשמיות של גובה האנשים, החל מטפח ועד "מן הארץ ועד
 לרקיע".

הנסתר – המידות הרוחניות החל ממי שנאמר עליהם "איני רוצה לא בך
 ולא בקלוסך" ו-"שפל אנשים" ועד למעלה הרוחנית שתחזור לתיקונה בימות
 המשיח ול"בעל קומה" רוחנית.

בדרכם המיוחדת הגדירו חז"ל את אלו שהיו בקצוות המוסריות והרוחניות
 של האנושות – לטוב ולמוטב, ולנו לא נותר אלא לנסות לרדת לסוף דעתם.

12. המהר"ל מפראג, דרך חיים, פרק ג, עמ' קכד, ירושלים תשל"א. מסביר את הרעיון ומציין
 דוגמאות.

13. הרב יוסף חיים בן אליהו (שנים: 1843?-1909), ספר בן יהודע על הש"ס – באורים ופירושים
 על דברי אגדה שבדברי חז"ל, חלק שלישי עמ' שטו, ירושלים תשנ"ח. וראו גם בחידושי
 אגדות – מהרש"א ובחידושי הריטב"א למס' ב"ב שם.

14. המקור לדברי המהר"ל לא נמצא בספריו ועיינו בשטיינזלץ בבא בתרא עד, ע"א בעיונים
 המציין מדברי המהר"ל.

15. רמב"ם, הקדמה לפרק חלק, רמב"ם לעם, ערוך בידי מרדכי דב רבינוביץ, עמ' קיז-קכג,
 ירושלים תשכ"א.